MARTI ESTEVE

POMPEU FABRA

LA SEVA VIDA, LA SEVA OBRA

CONFERÈNCIA DONADA AL
CENTRE CATALÁ
DE L'HAVANA, LA NIT DE
L'ONZE DE MAIG DE 1950

ſ

Senyores, senyors:

Permeteu-me que evoqui l'alta figura i l'obra insigne de Pompeu Fabra, tot associant-les a records personals d'aquells que perduren plàsticament en la memòria de l'home.

Deixeu-me reviure imaginativament, en primer terme, un matí de fi de curs dels meus darrers anys de batxillerat, quan, en deixar l'Internat dels Escolapis de Sarrià, entrava a la llibreria de L'Avenç a proveir-me per tot l'estiu d'aquelles edicions, populars pel preu, però selectes en contingut, en la vàlua dels traductors i àdhuc en la presentació i en la correcció tipogràfica, que representaven un dels més reïxits intents d'incorporar a la nostra llengua els nous corrents que el començament de segle portava a la literatura universal. En recollir el meu paquet de llibres, el dependent va lliurar-me, com a present, un petit fascicle, sòbriament imprès, encapçalat amb l' escut de Catalunya. El seu títol era: "Normes Ortogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans". Apassionadament, vaig llegir i assimilar aquelles regles senzilles, que m'evitarien en el futur les vacil.lacions i les determinacions purament personals i arbitràries en les gràfies catalanes. Més gran va ésser el meu goig quan, l'endemà, en rebre el diari familiar, "La Veu de Catalunya", vaig veure incorporades al seu text aquelles mateixes "Normes" i em va semblar que, àdhuc tipogràficament, aquells fulls de diari apareixien més clars, en quedar eliminades les "h" finals etimològiques i en ésser substituïda la copulativa amb "y" per una "i".

Què eren i quin abast tenien les Normes Ortogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans? Aparentment, eren una simple mesura de règim interior de l' Institut. En la realitat, tenien una transcendència nacional i històrica; eren un exemple de la puixança creadora implícita en l'obra del veritable polític, car les "Normes" no eren pas exclusivament obra de gramàtics, ni de literats, sino que havien estat elaborades obeint els designis del més gran estadista que ha tingut la Catalunya moderna, aquell que, despres d'haver-nos definit i presentat en termes incontrovertibles "La Nacionalitat Catalana", vetllava ara per l'ordenament de la seva llengua i l'enrobustiment de la seva cultura i, des d'una posició tan opaca com la Presidència d' una Diputació Provincial, preparava la unificació política de Catalunya i posava les bases d'una veritable obra de Govern. Era, precisamente ell, Enric Prat de la Riba, qui havia fet venir Pompeu Fabra de Bilbao, on professava una càtedra a l'Escola d'Enginyers, per incorporar-lo de ple a les tasques d'ordenament i depuració de la nostra llengua, tornant-lo així a la seva genuïna vocació.

Les normes de l'Institut foren obra principal de Pompeu Fabra, però no eren les que Pompeu Fabra hauria personalment establert. N'hi ha prou amb comparar-les amb estudis gramaticals anteriors del mateix Fabra, per exemple amb la seva magnífica "Gramática de la Llengua Catalana", escrita en castellà, per veure com les seves preferències personals tendien a una ortografia encara més deslligada de convencionalismes tradicionals, més acostada a les normes de l'italià modern; però Fabra comprenia perfectament que no era obra de gramàtic solament la que estava fent i que es podien sacrificar perfectament innovacions que haurien pogut trobar fortes resistències en esperits excessivament conservadors, en mires a una altra innovació, no estrictament gramatical, sino de molt més llarga abast: la d'unificar, per obra d'una autoritat científica i al mateix temps per acceptació de tots aquells que escrivien en català, un sistema ortogràfic, cloent així el període anàrquic, la situació dialectal d'una llèngua que anava esdevenint més i més, per a tots els usos, la llèngua de tots els catalans. Començava amb aquest pas decisiu, la gran tasca de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans i la del seu President, fins a l'hora de la mort, Pompeu Fabra. La unificació ortogràfica, acceptada unànimement despres d'algunes resistències, que obeien més a la rutina i a posicions personals que a la convicció basada en la major perfecció d'altres sistemes ortogràfics, representava solament la part externa del llenguatge escrit i l'obra de Fabra i de l'Institut anava molt més enllà: restaurava i renovellava els girs sintàtics viciats en el periode de decadència per contacte amb el castellà i àdhuc els que, per reacció, s'havien inventat arbitràriament, tan diferents com volgueu de la construcció correcta castellana, però tant o més distants del geni lingüístic català. El "Diccionari Ortogràfic" era el complement obligat de les "Normes" i la fixació de cada mot per a la incorporació en el "Diccionari", etimològic i general era la tasca de cada dia, en un corrent constant de revisió, una tasca completa d'Acadèmia, molt més necessària en el català, que acabava de sortir d'una decadència secular. Classicistes i modernistes lluitaven, més a fora que dins l'Institut, i el gran mèrit de l'obra de Fabra era l'estar inspirada en un criteri objectiu, que prenia el llenguatge com un organisme viu i, per tant, en constant renovació. El llenguatge, com deia un eminent filòleg alemany, no és lògic ni il.lògic, sino alógic; més bé diriem biólogic; unes paraules moren o cauen temporalment en desús fins que un poeta o literat o el poble mateix torna a reviure-les o, pels mateixos vehicles, paraules noves apareixen constantment com a mitjà d'expressió apropiat de noves activitats o de nous dalers de l'home en la relació amb els de la pròpia parla.

La meva primera relació personal amb Fabra, l'inici de la meva amistat amb el Mestre, s'escaigué uns anys més tard, com assistent a un curs de Filologia comparada, que professava cada vespre, en una aula de la Universitat oficial, curs patrocinat pels Estudis Universitaris Catalans. Les altres classes organitzades per aquesta mateixa Institució es donaven en sales cedides per l'Ateneu Barcelonès, però la de Fabra, no sé per quina raó, s'allotjava dins el clos de la Universitat de l'Estat. Bé és veritat que li havien destinat una de les aules més rònegues i tristes, il.luminada a penes per una sola bombeta de filament de carbó, ja que la Universitat, essent diurns tots els cursos oficials, devia creure que el problema de la il.luminació artificial era més que negligible, inexistent. De set a vuit del vespre, acudia a escoltar els ensenyaments de Pompeu Fabra, en aquella mateixa aula que jo havia deixat poques hores abans en els meus estudis oficials a la Facultat de Filosofia i Lletres. En contrast amb l'encarcarament dels mètodes i textos dels professors de l'Estat, el curs de Filologia comparada de Fabra era un repòs i un gaudi, que feia curta aquella hora. Sense subjecció a un text determinat, Fabra ens presentava diàriament el procés de transformació del llatí i de creació, segons el respectiu geni nacional, de cadascuna de les llen-

gües neo-llatines: català, castellà, llèngua galaico-portuguesa, francès, italià i romanès. Els alumnes no passàvem de la mitja dotzena i és llàstima que aquelles lliçons no haguessin estat transcrites, puix que haurien constituït un dels textos més substancials en els estudis de filologia novo-llatina.

Aquests cursos de Pompeu Fabra, físicament dins la Universitat, però sense cap nex amb els estudis oficials, revelaven, per contrast, la misèria espiritual del més alt centre docent existent a Catalunya. Quan tots els medis socials havien estat poderosament influïts per la Renaixença catalana,, que fou, precisament i més que res, en els seus inicis, una Renaixença cultural, la Universitat hi restava totalment impermeable, amb una hostilitat que no tenia ni el mèrit de l'agressivitat, una hostilitat marcada amb la impotència. N'hi havia prou amb passar llista al professorat, fetes les excepcions honorables que haurien estat precisament les que haurien afavorit la incorporació de la Universitat a la cultura catalana renaixent, per comprovar aquesta trista veritat. Com a mostra, tenim que, en el mateix curs en què vaig començar a assistir a les lliçons de Fabra, els meus "professors" a la Facultat de Filosofia i Lletres eren: de Llengua i Literatura llatines, un antic cronista taurí, elevat a la condició de catedràtic per influència de Mazzantini, a qui el futur humanista havia dedicat una de les seves ressenyes més brillants; d'Antropologia, un pobre vessànic, foragitat per Unamuno de la Universitat de Salamanca, i d'Història Universal el famós Rvdo. Martiniano Martínez, qui, en un curs superior d'Història, dedicava, per tot estudi, a Shakespeare, aquelles lapidàries paraules: "Genio inmoral y abyecto, en cuyos dramas no hay realidad ni veracidad histórica". Com era de necessari que aquella Universitat, a la qual només es podia acudir a la recerca d'un títol, corresponguès als afanys culturals d'una joventut que sentia al mateix temps l'impuls renovador del catalanisme i la vinculació a la cultura universal! Havia d'ésser, precisament, Pompeu Fabra, l'ordenador de la nostra llengua, el que presidís el Patronat de la futura Universitat autònoma, que implantà mètodes científics per a la selecció del Professorat, que instituí Seminaris a totes les Facultats, que atenguè al mateix temps i amb la màxima eficiència la formació de professionals i la creació d'investigadors i d'homes d'estudi consagrats a les més altes especulacions del saber, que fes del clos universitari un eixopluc amable, que obrís les reixes i dongués accés als jardins als estudiants.

Sense perdre des d'aleshores els freqüents rencontres amb Pompeu Fabra, sobretot a l'Institut d'Estudis Catalans, en l'edifici del qual va trobar allotjament l'Oficina d'Estudis Jurídics, de la qual jo havia estat nomenat Secretari per la Mancomunitat de Catalunya i, en unes breus hores l'esplai a la famosa "penya" de l'Ateneu Barcelonés, aplec heterogeni de literats, polítics i ateneïsten purs, amb enginyers, metges i àdhuc comerciants de diverses categories, el contacte personal i diari s'establia de nou en ésser-me encomanada la Direcció de "La Publicitat", el vell òrgan republicà, guanyat a la nostra llèngua en compliment d'un dels propòsits expressats en la "Conferència Nacional Catalana", de la que emergia "Acció Catalana", partit del qual fou sempre Fabra un afiliat lleial. Fabra publicava diàriament, a primera pàgina, la seva rúbrica "Converses filològiques", una secció breu, clara, com tota la seva prosa i àdhuc podríem dir combativa, com ho fou aquella campanya, anomenada humorísticament entre els amics "la batalla contra el gerundi". En aquelles reunions del capvespre a la Redacció de "La Publicitat" del Passeig de Gràcia no tot era periodisme, ni menys gramàtica; més d'una vegada la policia de Primo de Rivera era visita de la casa, ja fos per demanar explicacions de textos aparentment inofensius i que, com a tals, la censura havia deixat passar, o per practicar registres que forçosament havien d'ésser infructuosos o per endur-se'n algú de nosaltres, reclamat pel

Cap de Policia. "La Publicitat" va representar, al llarg d'aquella Dictadura, la protesta diària contra el règim militar i les "Converses filològiques" de Fabra eren, tot mantenint el seu rigor científic, un repte a les disposicions de la Junta Militar, orientades a la minimització i supressió, si haguessin gosat, de la llengua nacional dels catalans.

Noves tasques, al marge o colateralment amb les de caràcter estrictament gramatical que mai no negligí, esperaven a Pompeu Fabra en ésser instaurada la República i, sobre tot, despres de l'aprovació de l'Estatut de Catalunya. Tasca essencialment política, en la més alta accepció de la paraula, no en el sentit de lluita de partits i d'aspiracions electorals, que sempre refusà. Com anècdota, no pas mancada de significació, cal recordar, no obstant, aquella presentació, ben al marge de la seva voluntat i contra del seu desig, de Pompeu Fabra com a candidat a les Corts Constituents en unes eleccions complementàries per la circumscripció de Barcelona ciutat. Un grup de catalanistes purs enlairava el nom de Fabra, candidat, com un símbol i com una inconformitat amb la tendència del partit majoritari de Catalunya, que el feia decantar més cap a les multituds "revolucionàries" que cap a les seleccions idealistes del catalanisme; el nom de Fabra, llençat a la palestra per uns amateurs de la política, era preterit i vençut pel d'un militar andalús, el capità Giménez, perfectament desconegut a Catalunya i que ostentava el sol mèrit d'haver participat en l'alçament avortat de Jaca. Aquest episodi, i molts d'altres, tant o més significatius, fan pensar en si és just o no el retret que es fa tan sovint als dirigents de la política catalana del 1931 d'haver renunciat a una República catalana que (aquesta és almenys la meva lleial convicció) ni comptava amb cap força militar ni para-militar que la defensès a ultrança ni, el que és pitjor, amb l'adhesió ardent i incondicional d'una gran massa de catalans; les majories populars vibraven més, aquells dies, per les proclames antidinàstiques i d'exaltació de la República que per l'afirmació dels postulats damunt els quals s'aixecava al catalanisme. Fabra volgué mantenir-se sempre allunyat de la política activa i de les conteses electorals, àdhuc quan era sol.licitat per coalicions de partits i de catalanistes sense filiació política, com en aquella ocassió en què la seva negativa va dur-me a les Corts Constituents de la República.

Fabra fou conseller assidu de parlamentaris i dirigents polítics en aquells mesos memorables en què les Corts de la República decidien el destí polític immediat de Catalunya. Els capítols de l'Estatut que promogueren una reacció més viva per part dels eterns enemics de la diferenciació peninsular eren —cosa natural— els que es referien a llengua i cultura i era precisament aquest patrimoni espiritual el que més obligats a defensar estàvem els catalans. La delimitació de funcions en què es basava l'Estatut, comportava una sèrie de problemes tècnics, de la feliç solució dels quals depenia en gran part la viabilitat i l'èxit del futur règim autonòmic. Un dels més ardus d'aquests problemes fou el de l'organització universitària i crec sincerament que la solució que prevalgué fou, si no la ideal, la més viable en tots els ordres i la que, amb totes les concessions que un complex estat de fet obligava a fer, admetia íntegramente el respecte i l'ús incondicional del català per part de tots aquells que volguessin usar-lo i una integració de la cultura catalana al seu màxim centre docent i d'investigació científica. Algú podia considerar preferible la implantació de una única Universitat catalana a Barcelona, més o menys vinculada en el seu funcionament a l'organisme de Govern autònom, o podia admetre com a disjuntiva la coexistència de dues Universitats, la del Govern català i la sostinguda pel de la República, però si la primera solució pugnava amb la Constitució de la República i amb un estat de fet que no podia ignorar-se, la segona oferia tants inconvenients i tants perills, una lluita possible per títols i avantatges que podia revestir la

forma d'una rivalitat entre dues cultures, que res de bo no auguraven. Hi havia, a més, l'aspecte econòmic, no pas negligible. Amb Pompeu Fabra més tard, ell com a President del Patronat de la Universitat autònoma i el que us parla, com a Conseller de Finances del Govern de Catalunya, fórem testimonis i protagonistes del drama que les limitacions econòmiques introduien en la Universitat naixent. Catalunya no és una terra pròdiga en recursos econòmics i la seva principal riquesa radica en l'amor al treball i en l'esforç tenaç dels seus fills. Per contra, una Universitat moderna requereix unes despeses institucionals i de funcionament tan elevades que ni amb les aportacions coordinades d'Estat i de Generalitat no eren suficients per fer del nostre primer centre allò que en el més moderat dels nostres afanys patriòtics havíem imaginat.

La solució que prevalgué fou la d'una Universitat única a Barcelona, institució autònoma regida per un Patronat en el qual estessin representats per parts iguals el Govern de la Generalitat i el de la República i amb amples atribucions per organitzar i regir els ensenyaments superiors. Les llengües catalana i castellana convivien a la Universitat en un peu d'igualtat, sense excloure l'accés a altres llengües, característica de les Universitats en llurs temps de major glòria i de la qual en tenim un dels exemples més antics i més commovedors per a nosaltres en les prèdiques de Ramón Lull en català a la Sorbona de París.

Pompeu Fabra fou el primer President del Patronat universitari i la seva designació com a membre del Patronat no fou feta pel Govern de Catalunya, sino pel de la República, mentre aquell designava en representació seva figures destacades de la Universitat de Madrid, intercanvi de gentileses que ens retornava al clima de convivència cordial de cultures i de pobles en el qual havia estat gestada la forma de Govern que substituís la Monarquia despres de l'enderrocament d'aquesta.

Amb Fabra i amb tot el Patronat de la Universitat autònoma havien d'ésser constants els meus tractes en accelerar-se, en el meu primer periode de Conseller, els traspassos de serveis i de recursos de l'Estat a la Catalunya autònoma. I fou per seguir un d'aquests freqüents intercanvis que l'atzar volgué que els membres del Patronat compartissen amb nosaltres aquella nit memorable del 6 d'octubre de 1934 i que, com a pressumptes reus de sedició, ens acompanyessin al vaixell-presó "Uruguay", anclat al port de Barcelona. Fabra visqué estoicament, gairebé sense alterar els seus hàbits, més que en allò que la presó comporta de residència fixa, invariable; seguia allá les seves labors acostumades i, en la reclusió forçosa, l'esportman inveterat que hi havia en Fabra es complavia, sense deixar la seva pipa i el seu somriure, en imaginar des de coberta, tot mirant el port i l'horitzó marítim, a través dels espirals de fum del seu tabac anglés, competències de natació, de rem o de vela en les quals li hauria plagut de participar.

Quan, al penal de Cartagena, els ecos inconfusibles de la reacció popular contra la barroera repressió dels fets d'Octubre que arribaven fins a nosaltes ens obligaven a admetre la possibilitat d'assumir de nou la responsabilitat de governar Catalunya; quan la mobilització popular representada per les eleccions de 1936 ens obria sobtadament les portes del presidi i ens duia apoteòsicament al Palau de la Generalitat, una decisió ferma havia sorgit de les converses en les hores incomptables de presó: la tasca més urgent, la preponderant, a reempendre, si la voluntat popular ens tornava als nostres llocs, era la d'enfortir la consciència nacional, la de catalanitzar Catalunya, de manera que les llibertats guanyades i les que cobejàvem per al futur es

basessin, més que en fugisseres victòries polítiques, en realitats nacionals més sòlides i incommobibles i això volia dir, per tant, una màxima consagració de l'obra de Govern a les institucions de cultura. Entre aquestes, la Universitat i els organismes de cultura superior eren, al mateix temps, la culminació i el germen d'un pla que assegurès la formació d'homes de ciència fins a la més exigent especialització, tant com la d'equips encarregats de funcions docents en tots els seus graus. Imagineu-vos com havia d'ésser de preciosa la col.laboració de Pompeu Fabra en aquests projectes!

Dissortadament, el camí no havia estat ni desbroçat quan la sublevació militar va posar el Govern de Catalunya davant urgències inajornables, d'un ordre completament distint a les que eren atribucions i funcions normals dins els quadros del règim autonòmic establert; fets indefugibles ens convertien en Govern combatent i la subversió dels que havien d'ésser garantia armada de l'ordre generava altres subversions, amb el doble perill de sucumbir a la rebel.lió militar o a una revolució en la qual es debatien elements de formació i objectius contradictoris, armats ambs les mateixes armes que havien estat traïdes per l'exèrcit de la República la tirania o el caos. I el temps i els esforços i els recursos comerçats en vorejar aquest i sortir-ne es traduien en despesa d' energies malversades, afeblien la nostra posició davant la conjugació de forces en les quals s'aplegaven les suptrvivències de l'absolutisme tradicional espanyol, amb tota la ferotgia del seu fanatisme, i els exèrcits, a penes camuflats, de legionaris, d'Itàlia i d'Alemanya ,llençats pel feixisme estatal a jugar el pròleg de l'imminent drama universal.

L'associació de la figura i de l'obra de Pompeu Fabra a records personals quedaria finida amb la breu conversa, la darrera, que ocasionalment vaig sostenir amb el Mestre a la Conselleria de Cultura, instal.lada aleshores al Palau del Marquès de Robert, en un dels meus viatges de París a Barcelona, durant la guerra. Fabra m'aparegué, més que contristat per les dificultats materials d'aquell fi de batalla, per la visió del futur en allò que afectava el destí de la cultura catalana i l'existència mateixa de la nació. Mantenia el seu somriure, però amb un deix d'amargor i la lluïssor dels seus ulls no podia velar les més angoixoses temences.

Despres... vingué la catàstrofe decisiva, la consumació del sacrifici, anunciat abans de la caiguda de la capital amb crits i amb actes que traspuaven per tot un desig insaciable de "delanda est Cathalonia"! L'èxode en què es confonien les seleccions intel.lectuals, el camperol, l'obrer i el soldat.

Fabra trobà hospitalitat en terra catalana per la llèngua i per la història. A la pirenenca vila de Prada, on sojorna encara avui un altre Mestre, Pau Casals, exemple de lleialtat a la Pàtria i a les seves conviccions, trasplantà, en allò que era possible, una llar i un estudi. El veiem intervenir en tot allò que pot ajudar a mantenir el nostre patrimoni espiritual i les nostres esperances, fins que, un día de Nadal, s'estronca per sempre aquell somriure i s'apaga la lluïssor d'aquells ulls, obrir-ne uns altres de més grans.

Així s'extingia una llarga vida, la vida d'un octogenari, que no havia trobat encara la seva hora de repòs. En el curs d'aquesta vida, la llèngua catalana havia retrobat, en gran part gràcies a aquest treballador infatigable, el vehicle que la retornava als més alts destins d'una llèngua universal.

En les hores ombrívoles de la decadència, el català s'havia reduït a un idioma familiar i, àdhuc per aquests usos íntims, anava essent abandonat,

sobre tot, a les grans ciutats. Fou un miracle, reservat exclusivament als elegits, obra del geni, que un poeta eximi, Mossen Jacint Verdaguer, restaurès una llèngua, ni transcrita d'uns textos envellits, ni extreta dels girs populars en ús, cada vegada més dialectals; un idioma clar, potent, pel qual l'epopeia parlès novament en català i el lirisme més pur expressès els seus matisos.

Fabra va ordenar, va enriquir i va posar al servei de tot el poble aquesta llèngua, la parla mil.lenària dels catalans, fent-la apta i civil per als usos familiars, per a les assemblees públiques, per als instruments de govern i les deliberacions parlamentàries, per als poetes, els historiadors, els homes de ciència i per aquesta manifestacó tan típica dels temps moderns, el periodisme.

Ordinàriament, és més fàcil de destruir que d'edificar; però si una cosa podem assegurar, àdhuc en aquests temps de dissort, és que l'obra de Fabra no la destruïran!

La llèngua va salvar una vegada Catalunya de desaparèixer com a Nació; que la salvarà de nou és tota la nostra esperança. Institucions polítiques, riqueses nacionals, tot es pot perdre. Tot es pot recuperar, però, mentre l'esperit nacional no perdi el propi accent. Quan no ens restès altra cosa, encara podríem dir com el clàssic: "E pus parla català, Deu li dó glòria"!